

УДК 1:572

Лариса Стасюк

С. К'ЄРКЕГОР І "ДІАЛЕКТИЧНА ТЕОЛОГІЯ"

У статті досліджується проблема впливу екзистенціалізму С. К'єркегора на становлення і розвиток ідей представників "діалектичної теології". Розкривається сутність критики датського філософа гегелівської діалектики як передумови виникнення неоортодоксальних тенденцій у релігійних уявленнях про людину і світ початку ХХ ст. Особлива увага зосереджується на вивченні відношення та використання С. К'єркегором і прихильниками "діалектичної теології" засад протестантської ортодоксії.

Ключові слова: екзистенціалізм, діалектичний метод С. К'єркегора, "діалектична теологія", діалектика Г. Гегеля, протестантська ортодоксія, неоортодоксія.

L. Stasiuk. Kierkegaard and "dialectical theology"

The article deals with the problem of the influence of existentialism of S. Kierkegaard on the formation and development of the ideas of "dialectical theology" representatives. It turns out that an important theoretical basis for the neo-orthodox outlook is his "existential" dialectic, approval of irrational knowledge of God and the world, etc.

It reveals the essence of the critique of the Danish philosopher of Hegel's dialectic as a background for neo-orthodox trends in religious ideas about the human and the world in the early twentieth century. It shows that S. Kierkegaard believed in the subjectivity of the truth and the dialectic, focusing on the individuality of human existence, choice and action, searching for the truth in irrational paradigm, and denied Hegel's attempts to create the theory of the objective knowledge, criticized any universality, excessive logic and rationalism.

The particular attention is focused on S. Kierkegaard and the supporters of the "dialectical theology" attitude study and use of the Protestant orthodoxy principles. In particular, it appears that the Protestant origin of Kierkegaard's outlook stipulates his commitment to Lutheran doctrine, especially to the idea of restoration by means of freely choosing of the individual relationship to God, the idea of the justification of faith in faith itself, the concept of non-comparability of divine and human principles. The author disclosed the content of the basic orthodox principles of M. Luther and J. Calvin, who developed the markers of the "dialectical theology" in their theories.

Keywords: existentialism, dialectical method of S. Kierkegaard, "dialectical theology", Hegel's dialectic, Protestant orthodoxy, neo-orthodoxy.

Л. Стасюк. Кьєркегор и "диалектическая теология"

В статье исследуется проблема влияния экзистенциализма С. Кьєркегора на становление и развитие идей представителей "диалектической теологии". Раскрывается сущность критики датского философа гегелевской диалектики как предпосылки возникновения неоортодоксальных тенденций в религиозных представлениях о человеке и мире начала ХХ в. Особое внимание сосредотачивается на изучении отношения и использования С. Кьєркегором и сторонниками "диалектической теологии" основ протестантской ортодоксии.

Ключевые слова: экзистенциализм, диалектический метод С. Кьєркегора, "диалектическая теология", диалектика Г. Гегеля, протестантская ортодоксия, неоортодоксия.

Грунтовнішому розумінню соціокультурних трансформацій, особливостей міжособистісних комунікацій та осягненню людиною своєї сутності сприятиме звернення до екзистенціалізму як до однієї зі стрижневих і найвпливовіших течій у сучасній філософії та суспільній думці. Сьогодні ми стаємо свідками того, як девальвується вагомість науки у духовних процесах суспільства, дегуманізуються міжлюдські відносини, уніфікується індивідуальне буття людини, перед якою постає необхідність не лише пошуку переконливих і достовірних відповідей на поставлені світоглядні запитання, а й потреба бути здатним за будь-яких комунікативних умов зберегти свою самість, неповторність, унікальність, що зумовлює практичну значущість і актуальність тематизації екзистенції. Адже прибічники екзистенціалізму культивують проблематику утвердження та втілення людиною свого буттєвого проекту за різних несприятливих обставин.

Структурування, новий погляд на духовні надбання попередніх генерацій і набуття ними впорядкованого розмаїття стають для людини тими життєвими підвалинами, які уможливають забезпечення їй сталості у процесах буттєвих перетворень, а екзистенційне знання сприяє осмисленню ще невідкритих векторів людської суб'єктивності. Так, провідні ідейні та релігійні течії ХХ ст. намагалися формувати уявлення про автентичність і мораль людини на основі її екзистенції, її безпосереднього буття "тут" і

“тепер”. Одним із таких впливових напрямів протестантської думки стала “діалектична теологія”, яка визначила основні орієнтири і зміст подальшого розвитку протестантської теології у контексті “антропологічного повороту” філософії початку ХХ ст. Своєрідною предтечею “діалектичної теології” є ідейна спадщина С. К’єркегора, насамперед у питанні розуміння людського буття як скупчення постійних нездоланих суперечностей, а отже, неможливості синтезу протилежностей, як це передбачала гегелівська діалектика.

Нині існує численна теологічна і філософська бібліографія, присвячена аналізу творчості С. К’єркегора як філософа, релігійного мислителя, письменника. Особливу цікавість викликають праці зарубіжних авторів А. Бергесса, Ж. Дерріда, Дж. Паттісона, Жд. Капуто, Л. Макі та інших. Суперечлива рефлексія к’єркегорівської філософії іноді спричиняла антитетичні оцінки його творчості, що відображено у здобутках російських і українських авторів Б. Биховського, П. Гайденко, С. Ісаєва, В. Пігулевського, П. Сауха, О. Суховія, А. Фрішмана, З. Хусаї та інших.

Осмилюють феномен “діалектичної теології” У. Басланд, Г. Боркнам, Е. Буш, О. Вебер, Й. Диркен, Г. Фріс, В. Шмітхальс, М. Еванг та інші, які виявляють філософські інтенції І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, С. К’єркегора, М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра у вченнях носіїв неоортодоксальних переконань. За радянської доби низка історіософських та релігійних аспектів “діалектичної теології” висвітлюється у працях Г. Габінського, В. Гараджи, М. Трофімової, Д. Угриновича, а за пострадянських часів – у наукових доробках С. Аверинцева, П. Гуревича та інших. Джерельною базою нашого дослідження стали також сучасні релігійно-філософські теорії російських науковців В. Антропова, О. Ворохובהва, О. В’язовської, В. Лобаєва, А. Миронової, Т. Ліфінцевої, В. Федорова та інших, які акцентують увагу на житті й творчості провідних діячів “діалектичної теології” та вітчизняних фахівців В. Докаша, П. Кралука, В. Любашенко, Р. Соловія, М. Черенкова, П. Яроцького та інших, які узагальнюють релігієзнавчо-філософські засади ортодоксального протестантизму за конфесійними ознаками. Однак у вищевказаних студіях не достатньо наголошується на концептуалізації впливу к’єркегорівської екзистенційної традиції на зародження неоортодоксальних тенденцій у контексті демаркації відношення С. К’єркегора і представників “діалектичної теології” до вчень ортодоксального протестантизму.

Отож, метою нашого дослідження є експлікація впливу к’єркегорівської екзистенційної філософії на формування поглядів речників “діалектичної теології”. Для реалізації мети необхідно виконати такі завдання: розкрити сенс тих ідей к’єркегорівської екзистенційної традиції, які безпосередньо вплинули на процес становлення “діалектичної теології”; окреслити зміст інвективи С. К’єркегора проти Г. Гегеля, що стала своєрідним поштовхом для формування неоортодоксальних переконань; з’ясувати особливості відношення, можливого абсорбування й відновлення С. К’єркегором і “діалектичною теологією” ідей та концепцій протестантської ортодоксії М. Лютера та Ж. Кальвіна.

Засновник “діалектичної теології” К. Барт вважав переконливим к’єркегорівській діалектичний метод і надалі представники “діалектичної теології” сприйняли цей метод розв’язання філософських проблем, відтворили низку його екзистенційних викликів. Якщо гегелівська діалектика прагне створення конгломерату протилежностей та використання окрім наявного у тезисі й антитезисі знаходження чогось третього, то у діалектичному методі С. К’єркегора вибір пропонується робити у межах наявних протилежностей, тезису і антитезису. Саме тому датський мислитель, визначаючи діалектику Г. Гегеля хибною, критикує її не лише за надлишкову об’єктивізацію і логічність, а й за те, що внаслідок заперечення антитезою тези утворюється синтез, а це призводить до пріоритетності у гегелівській діалектиці негативного. “Наскільки нелогічним, – як слушно зазначає С. К’єркегор, – повинен бути рух у логіці, якщо негативне – зло, і наскільки неетичною повинна бути етика, якщо зло – це негативне” [6, с. 121].

Варто зауважити, що критика С. К’єркегором ідей Г. Гегеля стала певною підготовкою зародження неоортодоксальних тенденцій у філософській теології кінця ХІХ – початку ХХ ст. Загальновідомо, що за часів С. К’єркегора у філософській парадигмі панувала гегелівська система з оперттям на абстрактні істини і сутності, акцентуації на раціонально-логічному способі осягнення світу та людини. Протестантський теолог А. Швейцер, характеризуючи реакцію на славнозвісну гегелівську формулу “Все розумне дійсне і все дійсне розумне”, заявив, що з моменту її написання “розпочалося ХХ століття з його технобіссям і напором сцієнтизму” [5, с. 105], в результаті чого відбувалося безумовне ігнорування інтровертного буття індивіда та маргінезація його суто екзистенційної свободи. Означена ситуація певним чином провокує виникнення ідей про пріоритетність непідвладності людського буття логічному аналізу, про своєрідну невичерпність філософії об’єктивного ідеалізму і таким чином “інвектива К’єркегора проти філософії Гегеля стане зрозумілою, якщо взяти до уваги її панівне становище в інтелектуальному житті” [3, с. 16].

Позитивним аспектом домінування філософії Г. Гегеля для впровадження екзистенційної традиції є те, що вона мотивувала датського мислителя до фундаментальнішого дослідження внутрішньої сутності людини, її екзистенції, виявленої у вільному виборі, комунікаціях, розкритті її індивідуального призначення, особливо у ситуації потрапляння людини на межу буття й небуття. Будучи антиномічною гегелівській діалектиці суперечностей, суб’єктивна діалектика С. К’єркегора “розривала діалектичну

єдність суперечливих моментів” [7, с. 45] і репрезентувала внутрішній вибір людини перед непростою дилемою “або-або”, тобто вибору між добром і злом, у якому відповідно до його альтернативної концепції відсутня перспектива особистісного вибору, а отже, і потреба у безкінечному примиренні, і якщо можна говорити “про якесь примирення, то лише примирення совісті із здійсненими діями за умови каяття” [4, с. 250]. У к’єркегорівському трактуванні протилежності існують за умов взаємовиключення та наявності альтернативного вибору “або-або”, проте у гегелівському баченні становлення індивідуального “Я” визначається єдністю протилежностей буття та небуття у вищому синтезі. Крім того, гегелівська філософія констатувала безальтернативне опосередкування незалежно від сфери добра чи зла, що зумовлювалося надмірною об’єктивізацією і логічністю.

Особливий ригоризм С. К’єркегор спрямовує на заперечення гегелівського постулату про ототожнення буття і мислення й наголошує, що мислення повинне підкорятися вимогам як релігійного, так і етичного існування. Невід’ємним інгредієнтом імплікації релігії та суб’єкта постає релігійна етика, оскільки саме етичною, а не пізнавальною, на його думку, повинна бути істинна суб’єктивність. Підкреслимо, що кальвінізм спростовує розмежування між “окремою людиною” і “етикою” (у розумінні Серена К’єркегора), хоча у питаннях релігійної віри людина тут повністю полишена сама на себе” [2, с.125].

За переконаннями датського мислителя, єдиною вивіреною основою реабілітації людського відчаю і тривоги є Бог, до істинної віри в якого повинен підштовхувати стан екзистенційної кризи. Звернемо увагу, що віру він розглядає як найвище в людині і як безапеляційну умову постання перед Богом, а також стверджує те, що віра взагалі не потребує осмислення, оскільки всі роздуми відбуваються у контексті всезагального, яке мислитель спростовує і зосереджує філософські інтенції на індивідуальності людського існування. Підвищуючись над раціоналістичною парадигмою, над всезагальним, к’єркегорівська віра “не зважає на те, що наше мислення знаходить можливим і неможливим, так як і етика проголошує дозволені і недозволені” [10, с. 110]. У цих к’єркегорівських потенціях виразно простежуються мотиви ортодоксії М. Лютера, де єдиним способом отримання Божественної благодаті утверджується особистісна віра та індивідуалізм як вияв активності, підприємливості, виконання земного обов’язку, покликання та повсякденної діяльності у професійному просторі як “найвищий прояв християнської любові до ближнього” [2, с. 71]. До речі, систематизованіше і ширше ця ідея проповідується у теологічних розвідках Ж. Кальвіна, де “невтомна праця в рамках своєї професії” [2, с. 127], стає важливою передумовою впевненості кальвініста у спасінні.

Повертаючись до мотивів лютеранської ортодоксії у візіях С. К’єркегора, співзвучним його вченню є лютеранське твердження про неможливість існування ніяких раціональних чинників для віри через спотворення розуму людським гріхом та егоцентризмом і через нездатність апіорі проникати у таїну милості Бога, оскільки вона пізнається виключно за допомогою віри. Своєю чергою, К. Барт, усвідомлюючи значущість ідей С. К’єркегора про насамперед ірраціональність соціального буття та відчуження людини від Бога, для аналізу і пошуку ефективних моделей виходу з ситуації кризи ustalених соціокультурних та релігійних цінностей, переконань “намагався поєднати їх з ортодоксальними протестантськими доктринами невикорінної гріховності людини, неосаяжності Бога розумом, спасіння через благодать” [9, с. 46].

Не лише К. Барт брав за основу свого вчення деякі погляди С. К’єркегора, а й інші прихильники “діалектичної теології” поділяли і підкреслювали значущість його творчості. Зокрема, П. Тілліх вважав, що С. К’єркегор як представник релігійного напрямку екзистенційної філософії “створив “діалектичну” психологію, яка зробила величезний внесок в антираціоналістичний і антимеханістичний підходи тлумачення людської природи” [8, с. 315–316]. Хоча, на перший погляд, може скластися думка, що у відношенні до протестантської ортодоксії між ними існують певні розбіжності, адже С. К’єркегор вважав лютеранство регресом релігії, тоді як діалектичні теологи намагалися актуалізувати теологію М. Лютера і Ж. Кальвіна. Проте при ґрунтовнішому дослідженні уточнюється, що критика стосувалася ідей М. Лютера, у яких С. К’єркегор вбачав деякі елементи раціоналізації релігії, проте насправді зачинатель Реформації, як уже було нами підкреслено, виступав проти раціонального обґрунтування віри, проголошував її Божим даром і загалом наголошував на необхідності звільнення релігійного життя від схоластичного раціоналізму.

Саме з ідеєю пошуку обґрунтування віри не в розумі, а в самій вірі С. К’єркегор погоджується з М. Лютером, що знаходить продовження у представників “діалектичної теології”, а саме у їх переконанні щодо беззмістовності будь-яких раціоналістичних суджень про Бога, оскільки людською мовою неможливо розкрити його суть. Відтак, К. Барт у роботі “Очерк догматики”, розкриваючи значення християнської віри і сутність вірування, задля посилення власної аргументації опирається на таку цитату М. Лютера: “Вірую, що ні своїм розумом, ні своєю силою не можу вірити в Господа мого Ісуса чи прийти до нього” [1, с. 26].

Формуючи екзистенційну діалектику як нову історичну форму, неперевершеною і “найдивнішою” С. К’єркегор вважав діалектику віри, віддалену від об’єктивного судження. Звичайно ж, релігійний мислитель, не ігноруючи значущості людських почуттів, радощів, страждань тощо, вагомими

визначає духовні виміри буття людини, де діалектика віри як внутрішній емоційно-вольовий акт розгортається в особливих екзистенційних категоріях, таких як “абсурд”, “відчай”, “страх”. Адекватному представленню трагічного і парадоксального буття людини у світі, вираженого в досягненні невідворотності смерті, відчаю і страху, сприяє, за С. К’єркегором, розроблена ним “екзистенційна” діалектика, де страх трактується як відчужена сила, що захоплює людину, і вона через невизначену боязнь не може і не хоче звільнитися від нього. Життєві перипетії підштовхують до пошуку підвалин людського буття, Начала, що не знає страху, яким стає лише прийнятий виключно завдяки вірі Бог. Отож страх, на думку філософа, відіграє роль перехідної ланки до віри як до найсублімованішого душевного стану людини. Засновник “діалектичної теології” також використовує категорію “страх” проте в іншому розумінні. У своїх лекціях він зазначає, що “найсерйознішою перепоною для віри завжди є зверхність і страх у людському серці” [1, с. 31]. Життя людини, продовжує К. Барт, – це постійне коливання між зверхністю і страхом, через що проривається лише віра і від чого людина не може сама звільнитися. Утім і у С. К’єркегора, і у неоортодоксів орієнтиром на шляху людини до Бога є визнання ірраціональності, трагічності та парадоксальності свого існування.

Таким чином, можемо дійти висновку, що передусім “екзистенційна діалектика” та ідея про ірраціональне обґрунтування віри С. К’єркегора стали вагомим теоретичним началом “діалектичної теології”. Одним із ключових чинників зародження неоортодоксальних тенденцій є антагонізм к’єркегорівської суб’єктивної діалектики віри гегелівському об’єктивізму й раціоналізму. Світогляд С. К’єркегора в загальному розвивався у релігійному просторі протестантської традиції, критичні зауваження лютеранській теології мали передусім зовнішній характер. Виразники “діалектичної теології”, відмовляючись від формального догматизму, прагнуть оновлення християнства шляхом повернення до основоположних вчень і доктрин ортодоксального протестантизму.

У перспективі ґрунтовного розгляду потребує питання впливу к’єркегорівського парадоксального погляду на віру та парадоксальності загалом, зумовлених апелюванням датського мислителя до суб’єктивного, на розвиток “діалектичної теології”.

Література:

1. Барт К. Очерк догматики. Лекции, прочитанные в Университете Бонна в летний семестр 1946 года / Карл Барт / Перевод с немецкого Ю. А. Кимелева, под редакцией Д. М. Носова. – Санкт-Петербург : Издательство “Алтея” (СПб), 1997. – 272 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер / Перекл. з німецької О. Погорілого. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
3. Долгов К. От Киркегора до Камю. Очерки европейской философской этической мысли XX века. – М. : Искусство, 1990. – 388 с.
4. Киркегор С. Наслаждение и долг / Серен Киркегор / Гармоническое развитие. – К. : Aer land, 1994. – С. 225-419.
5. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. К’єркегор С. Понятие страха // Страх и трепет / Серен К’єркегор. – М. : Республика, 1993. – С. 115–248.
7. Кузьменко И. Интерпретация этического учения К’єркегора в советской историко-философской литературе / И. Кузьменко // Вопросы истории этической мысли в преподавании этики. – М. : Московский университет, 1991. – С. 41–48.
8. Тиллих П. Избранное: Теология культуры / Пауль Тиллих ; пер. с англ. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.
9. Християнство: Словарь / под общ. ред. Л. Н. Митрохина и др. – М. : Республика, 1994. – 559 с.
10. Шестов Л. Киркегради екзистенціальна філософія (Глас вопиющего в пустыне) / Лев Шестов. – М. : Прогрес-Гнозис, 1992. – 304 с.

Рецензент – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету водного господарства та природокористування А. Є. Залузжя